

Історико-політичні проблеми сучасного світу.
2026. Т. 53. С. 70-86

Modern Historical and Political Issues,
2026, Vol. 53, pp. 70-86

УДК 327.5:94(477.87/88)«1942/1947»

<https://doi.org/10.31861/mhpi2026.53.70-86>

Іван Монолатій¹

Сучасні інтерпретаційні рамки вивчення воєнно-політичних та міжетнічних конфліктів (на прикладі українсько-польської війни 1942–1947 рр.)

У статті розглядаються сучасні інтерпретаційні рамки з галузей історіографії, політичної соціології та прикладної математики, зосереджені на їхньому потенційному застосуванні до вивчення воєнно-політичних та міжетнічних конфліктів. Підхід ілюструється через детальний аналіз українсько-польської війни 1942–1947 рр., складного конфлікту, що розгорнувся на території Східної Галичини та Волині під час Другої світової війни та у повоєнний період. У дослідженні висвітлюються концептуальні та термінологічні проблеми оцінки цієї війни, включно з розбіжностями українських і польських історіографій та сумнівною застосування термінів «етнічні чистки», «геноцид» або «громадянська війна». На основі ідей Фернана Броделя про довге тривання, теорії просторової суверенності Яна Сиви, теорії ігор Джона фон Ноймана та Оскара Моргенштерна, політичної теології Ернста Канторовича та теореми неповноти Курта Геделя запропоновано багаторівневу інтерпретаційну модель. Вона охоплює структурний, просторово-політичний, стратегічний та епістемологічний рівні, що дозволяє глибше осмислити конфлікт як одночасно неklasичну війну між державами, локалізовану громадянську війну, повстанське протистояння та радикалізований міжетнічний конфлікт. Автор наголошує на цінності міждисциплінарного підходу, стверджуючи, що інтеграція історіографії, соціології та математики забезпечує більш обґрунтовану та теоретично насичену інтерпретацію українсько-польського конфлікту 1942–1947 рр., його динаміки та довгострокових наслідків.

Ключові слова: воєнно-політичний конфлікт, українсько-польська війна 1942–1947 рр., фантомна суверенність, інституційна порожнеча, теорія ігор, парадокс бранця, символічне насильство.

Ivan Monolatii¹

Modern Interpretative Frameworks for the Study of Military-Political and Interethnic Conflicts (The Case of the Ukrainian-Polish War of 1942–1947)

The article explores contemporary interpretative frameworks developed within historiography, political sociology, and applied mathematics, assessing their analytical potential for the study of complex military-political and interethnic conflicts. As a case study, it examines the Ukrainian-Polish War of 1942–1947, a multifaceted confrontation that unfolded in Eastern Galicia and Volhynia during and immediately after the Second World War. This conflict combined elements of national liberation struggle, interstate rivalry, civil war, and violent interethnic confrontation, making it one of the most controversial and methodologically challenging subjects in the historiography of East-Central Europe. Particular attention is devoted to the conceptual and terminological difficulties that arise in the inter-

¹ Доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна.

Doctor of Political Sciences, Professor, Head of the Department of Political Sciences, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.

E-mail: ivan.monolatii@cnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8963-774X>.

pretation of the conflict. The article analyzes competing Ukrainian and Polish historiographical narratives, which often differ not only in their evaluation of specific events but also in their understanding of the nature of the conflict itself. Special consideration is given to the applicability and limitations of such categories as “ethnic cleansing”, “genocide”, “civil war”, “national liberation struggle”, and “insurgency”. The study demonstrates that no single interpretative framework is capable of fully capturing the complexity of the Ukrainian-Polish confrontation and its multiple dimensions. To address these challenges, the article employs an interdisciplinary methodological approach drawing on several influential theoretical traditions. Fernand Braudel’s concept of the *longue durée* is used to reveal the deep historical structures that shaped patterns of conflict in the borderlands. Jan Sowa’s theory of spatial sovereignty provides a framework for understanding competing territorial claims and overlapping political legitimacies. Strategic interactions among the principal actors are interpreted through the lens of game theory developed by John von Neumann and Oskar Morgenstern, while Ernst Kantorowicz’s political theology offers insights into the symbolic and ideological foundations of political authority. Finally, Kurt Gödel’s incompleteness theorem serves as a metaphorical and epistemological tool for highlighting the limits of comprehensive historical explanation and the inevitability of interpretative plurality. On this basis, the article proposes a multi-level interpretative model encompassing structural, spatial-political, strategic, symbolic, and epistemological dimensions. Such a model allows the conflict to be understood simultaneously as a non-classical interstate war, a localized civil conflict, an insurgent struggle, and a radicalized interethnic confrontation. The study argues that the integration of historiographical, sociological, political, and mathematical perspectives enables a more nuanced and theoretically grounded interpretation of the Ukrainian-Polish War of 1942–1947, its internal dynamics, and its long-term consequences for Ukrainian-Polish relations and collective historical memory.

Keywords: military-political conflict, Ukrainian-Polish War 1942–1947, phantom sovereignty, institutional vacuum, game theory, prisoner’s dilemma, symbolic violence.

Постановка наукової проблеми та її значення. Українсько-польські конфлікти у ХХ ст. посідають особливе місце у «болісних минувшинах» Центрально-Східної Європи. Двостороння етноконфліктна взаємодія відображає складні, багатовимірні інтеракції національних проєктів у регіоні, що упродовж усього «короткого» ХХ ст. перебував у стані глибоких політичних, соціальних та культурних трансформацій. Формування модерної української та відродження польської націй, їхніх політичних еліт і державницьких візій відбувалося в умовах міжнаціональної конкуренції за простір, ресурси, легітимність і право на історичну спадщину, що неминуче зумовлювало конфліктний характер взаємин між двома націями-сусідками. Саме тому українсько-польські протистояння не можуть розглядатися виключно як сукупність ізольованих воєнних або насильницьких епізодів, а потребують аналізу в ширшому контексті тривалих процесів націотворення та державотворення через призму міждисциплінарного підходу, який відкриває можливості для подолання одновимірних пояснювальних моделей і переосмислення логіки, динаміки та наслідків українсько-польських конфліктів, зокрема дозволяє розглядати ці протистояння як результат взаємодії стратегічних рішень, структурних обмежень і культурних чинників, а не лише як наслідок ситуативної ескалації насильства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковий доробок, присвячений проблематиці українсько-польської війни 1942–1947 рр., засвідчує наявність значного за обсягом і тематичним спектром дослідницького доробку, зосередженого на з’ясуванні причин, перебігу та наслідків цього конфлікту. Водночас переважна більшість цих праць продовжує відтворювати рамки національно зорієнтованих інтерпретацій, у межах яких аналітичні моделі формуються відповідно до історичних наративів і політичних контекстів України та Польщі (В. В’ятрович, І. Ільюшин, І. Цепенда, Г. Мотика, В. Філяр) (Viatrovych, 2011a; Iliushyn, 2003; Tsependa, 2009; Motyka, 2013; Filar, 2003). Така ситуація істотно обмежує можливості комплексного осмислення конфлікту як багатовимірного етнополітичного явища та звужує поле теоретичних узагальнень, пошуку нових інтерпретаційних моделей. Характерною рисою сучасних досліджень залишається домінування усталених пояснювальних схем і методологічних підходів, які претендують на інтерпретаційну завершеність, проте фактично відтворюють «канонічні» уявлення про конфлікт і не стимулюють переосмислення його структурних передумов і довготривалих наслідків (Я. Грицак, Ю. Лібер, І. Патриляк, С. Плохій, Н. Дейвіс, Т. Снайдер) (Hrytsak, 2024,

pp. 458-459 and 2021, pp. 305-308; Liber, 2019, pp. 352-364; Patryliak, 2024, pp. 427-496; Plochy, 2015, p. 281; Davies, 2008, p. 795 and 2023, pp. 667-669; Snyder, 2016, pp. 203-216 and 2023, pp. 231-234).

У результаті, попри значну кількість публікацій, проблема українсько-польської війни 1942–1947 рр. і надалі потребує міждисциплінарного аналізу, здатного вийти за межі не лише національних дослідницьких парадигм і археографічних публікацій (Misiło, 1997; Viatrovych, 2011b; Gigilewicz *et al.*, 2023), а й запропонувати аналітичне розуміння міжетнічних взаємин ХХ ст. Наше дослідження 2025 р. специфіки українсько-польської війни 1918–1919 рр. продемонструвало сучасні дослідницькі проєкції з царини історіографії, етнічної політології та прикладної математики щодо можливостей використання їх у вивченні феномена воєнно-політичного конфлікту (Monolatii, 2025, pp. 119-120). Відтак ця стаття продовжує студії автора над пошуками нових інтерпретаційних рамок у вивченні українсько-польських конфліктів у ХХ ст., зокрема під Другої світової війни на Волині, сучасних моделей історичної пам'яті України та Польщі (Monolatii, 2020, pp. 65-85).

Методологія та мета дослідження. Мета статті полягає в концептуалізації українсько-польської війни 1942–1947 рр. як багаторівневого воєнно-політичного та міжетнічного конфлікту шляхом застосування інноваційної теоретичної тріангуляції, що інтегрує підходи Ф. Броделя, Я. Сови, Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна, К. Геделя та Е. Канторовича з метою виходу за межі редуційних дефініцій (геноцид, етнічна чистка, громадянська війна тощо) й побудови аналітичної моделі, здатної поєднати макроструктурний, просторово-суверенний, стратегічний та епістемологічний виміри конфлікту. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких дослідницьких завдань: 1) проаналізувати дефініційне поле та історіографічні моделі інтерпретації українсько-польської війни 1942–1947 рр., з'ясувавши їхні теоретичні передумови, нормативні обмеження та евристичний потенціал, а також обґрунтувати необхідність переходу від термінологічної полеміки до побудови інтегративної аналітичної рамки, що дозволяє розглядати конфлікт як багатовимірну систему взаємодії акторів у просторі Другої світової війни та повоєнної трансформації Східно-Центральної Європи; 2) реконструювати структурні та просторово-політичні передумови конфлікту, інтерпретуючи його у перспективі «довгого тривання» (*longue durée*) та крізь призму концепту «фантомної суверенності», з метою виявлення взаємозв'язку між історично сформованими етносоціальними асиметріями прикордоння, руйнуванням інституційної монополії на насильство та трансформацією території на об'єкт екзистенційної конкуренції; 3) змодельовати механізм ескалації українсько-польської війни як послідовність некооперативних стратегічних рішень, застосувавши інструментарій теорії ігор та логіку неповноти формальних систем для пояснення переходу від потенційно кооперативної взаємодії до гри з нульовою сумою, домінування дилеми безпеки, руйнування коаліційних можливостей та формування ситуації взаємної раціоналізованої ескалації насильства.

Виклад основного матеріалу. Як і у попередній статті, присвяченій українсько-польській війні 1918–1919 рр. (Monolatii, 2025, p. 112), принципово важливими нам вбачаються спроби окреслення підставових дефініцій щодо особливостей українсько-польської війни 1942–1947 рр. Прикметно, що Р. Шпорлюк, міркуючи про польсько-українські взаємини 1919 р., виснував, що конфлікт між українцями і поляками повторився – під час Другої світової війни, як «іще більша трагедія» (Szporluk, 2016, p. 389). Для українських істориків сьогодні домінуючою стала концепція В. В'ятровича про *другу* польсько-українську війну 1942–1947 рр. (*першою* був конфлікт 1918–1919 рр.), яка обґрунтовано відкидає такі терміни як «винищення», «екстермінацію», «етнічну чистку» і навіть «геноцид» (Viatrovych, 2011a, pp. 27-28). Ці дефініції, що інструменталізовані польськими істориками, більшою мірою стосуються подій на Волині 1943–1944 рр., суттєво конфронтують з українським трактуванням подій українсько-польського міжнаціонального конфлікту під час Другої світової війни, відомого зокрема як «Волинська трагедія» (Piushyn, 2003, pp. 3-5). Однак лише Г. Мотика вирізняється з-поміж них, трактуючи досліджувані події як «польсько-український конфлікт 1943–1947 рр.», обравши за нижню хронологічну межу події 1943 року. Щоправда історик виокремлює «галицьку різанину» (антипольську акцію в Східній Галичині), «волинську різанину», польсько-український конфлікт на Люблінщині 1943–1944 рр. тощо (Motyka, 2013, pp. 148-162, 172-187, 279-284).

Вже згаданий В. В'ятрович в упорядкованому ним двотомнику документів ОУН і УПА визначає хронологію цього воєнно-політичного конфлікту як «війна під час війни» (1942–1945 рр.) і «війна після війни» (1945–1947 рр.) (Viatrovych, 2011b, pp. 55-142, 805-842), вписуючи досліджувану війну в широкий контекст Другої світової війни. Важливим засновком В'ятровичевих студій є твердження, що, по-перше, «ця війна мало схожа на класичні війни між державами [...] а воєнні злочини є притаманними чи не кожній незалежно від учасників», і, по-друге, «для українців війна з поляками була національно-визвольною, повстанською [...] Для поляків війна мала радше характер громадянської» (Viatrovych, 2011a, pp. 33, 34-35). Взаємини і українців, і поляків на українсько-польському пограниччі в середині 1940-х рр. характеризуються І. Цепендою «без перебільшення трагічними», а конфлікт на Волині 1943–1944 рр., який став, за визначенням історика, «неоголошеною війною обох націй, незалежницькі інтереси яких зіткнулися», – «українсько-польським протистоянням» (Tsependa, 2009, pp. 58, 119). Цей термін, поряд із одночасним використанням поняття «українсько-польський конфлікт», пропонує використовувати й І. Патриляк, пояснюючи діалектику «локальної українсько-польської війни й боротьби УПА на антипольському фронті» (Patriuliak, 2024, pp. 427, 428, 448).

Показово, що Т. Снайдер, вписуючи цей конфлікт у контекст «локальної світової війни», називає його не інакше як «Волинською революцією» з виразним акцентом на «антипольській кампанії українських націоналістів», вказуючи на вбивства на етнічному ґрунті (Snyder, 2023, pp. 211, 231-234). Історик розглядає трагічні події 1943–1945 рр. як «етнічні чистки», вказуючи на три взаємозалежні фактори: правомочність володіння територією, класифікацію та винищення етнічних груп, обезголовлення громадянського суспільства (Snyder, 2016, pp. 189, 191, 194, 198). Зокрема події 1943 року на Волині він називає «різаниною», а відтак – «українсько-польською громадянською війною» (Snyder, 2016, pp. 206-207, 214-216), а от щодо наступних подій – зауважує цікаву деталь: «[у 1944 р.] радянський контроль поклав край польсько-українській громадянській війні, інституціоналізувавши польсько-українські етнічні чистки» (Snyder, 2016, p. 217). Продуктивною тут буде теза І. Мотики, що «не ясно, з якого моменту бійні цивільної людності, якими супроводжуються чистки, можна вважати геноцидом», стверджуючи, що дефініції етнічної чистки відповідають не лише події на Волині та Галичині, а й депортації 1944–1946 рр. і операція «Вісла» (Motyka, 2013, pp. 280-281).

Аналогічно ці «убивчі кампанії» трактує «етнічними чистками» Н. Дейвіс (Davies, 2008, p. 795), зазначаючи, що «етнічні чистки започаткували в 1939–1941 рр. і нацисти, [...] і совети [...] Після 1941 р. до чисток удалися підрозділи польського підпілля [...] виганяючи українців із Центральної Польщі, і УПА, що тероризувала поляків» (Davies, 2000, p. 1065). Тож УПА, за твердженням Я. Грицака, «боролася проти всіх – поляків, німців, правдоподібно винищувала євреїв», розв'язуючи питання належності західноукраїнських земель після війни, як і Армія Крайова чи радянські партизани, акціями масового терору, «екстремальним насильством» – вже під час неї (Hrytsak, 2021, pp. 283, 306-308). Ці факти зайвий раз призводили до ескалації українсько-польського протистояння, зокрема екстремізації етнічної самосвідомості українського та польського населення Волині під час конфлікту 1943–1944 рр. (Hulai, 2011, pp. 303-341). Відтак, з огляду на діалектику досліджуваної українсько-польської війни 1942–1947 рр., було б логічним, на підставі тлумачень міжетнічних конфліктів Д. Л. Горовіцем, розуміти її наслідком мілітаризації етнічного конфлікту, а ще й цілого спектру його складових – етнічної належності, етнічного розмежування, етнічного фаворитизму, етнократії основних фігурантів конфлікту (Horovitsz, 2004, pp. 424-453).

Отже, розмаїття підходів і дефініцій, застосовуваних до українсько-польської війни 1942–1947 рр., засвідчує не лише глибину наукових розбіжностей, а й принципову складність самого феномену, який не вкладається в одну пояснювальну модель. Конфлікт постає водночас як не-класична війна без держав, локалізована громадянська війна, повстанське протистояння та радикалізований міжетнічний конфлікт, розгорнутий у просторі екстремального насильства, етнічних чисток і взаємної дегуманізації. Саме ця багатовимірність – поєднання асиметричних воєнних логік, різних суб'єктивних досвідів сторін конфлікту і ширшого контексту Другої світової та повоєнної трансформації Східно-Центральної Європи, робить непродуктивними редуційні, нормативно навантажені трактування. У зв'язку з цим постає потреба переходу від полеміки довкола термінів до пошуку адекватних інтерпретаційних рамок аналітичної історії україн-

сько-польської війни 1942–1947 рр., здатних поєднати воєнно-політичний, соціальний і етнічний виміри конфлікту та відкрити простір для його порівняльного й теоретично осмисленого аналізу.

Зауважмо, що в результаті вивчення українсько-польської війни 1918–1919 рр. висновувалося, що для формування найбільш продуктивної аналітичної стратегії дослідження причин, динаміки та наслідків українсько-польського конфлікту найвагоміший евристичний потенціал має теорія ігор (Monolatii, 2025, pp. 117-119). Її застосування дозволило перейти від описового наративу війни до аналітичної реконструкції стратегічних логік, у межах яких українсько-польський конфлікт 1918–1919 рр. постає як складна, багаторівнева система взаємодій, а не як лінійна послідовність воєнних подій. У цілому такий підхід цілком виправданий, адже сучасні дослідження важливих історичних явищ, зокрема й походження влади, ґрунтуються на їхньому аналізі через призму теорії ігор (Mesquita, 2025, pp. 11-14): її об'єктом не є абстрактні поняття, а конкретні індивіди або групи, які проявляють себе в емпіричних взаєминах співпраці чи суперництва (Levi-Stros, 2000, pp. 268, 284).

Метафоричність використання теорії ігор як потенційної інтерпретаторки політичної історії улягає віршованим рядкам В. Шекспіра в його хроніці «Генріх V»: «Умовність гри уява хай розвіє: / Коли один вояк на сцену вийде, / Вважайте – ціле військо перед вами; / Коли про коней мова – уявляйте, / Що землю б'ють копитами вони; / У пишних шатах уявіть державців; / Перенесіть і час, і місце дії» (Shakespeare, 1985, p. 352). Для О. Моргенштерна, який разом із Дж. фон Нойманом ще під час Другої світової війни став співтворцем теорії ігор та економічної поведінки (Neumann and Morgenstern, 1953, p. V), визначальною була теза про те, що «справжні ігри зовсім не такі. У реальному житті ігри дуже відрізняються», адже, як він згадував, «військові стратеги вважали теорію ігор даром богів [...] розв'язувати війни і перемагати в них» (Labatut, 2025, pp. 127, 130). До слова, вчений зауважував, що політологія не надто хоче послуговуватися цією теорією, виявляючи байдужість, а між тим, «штампи теорії ігор [...] допомагають будувати ідеальні типи конфліктних кон'юктур» (Aron, 2000, pp. 658, 660, 662). Та й видатний математик С. Улям (водночас, разом із Дж. фон Нойманом, учасник у групі вчених для американського ядерного проєкту в Лос-Аламосі), вказуючи на потенціал математики й інші науки, зазначав, що інструменти, які спочатку здаються простими й призначеними для конкретної мети, можна застосовувати з непередбачуваними й несподіваними новими цілями – «переграти», сформулювати мовою теорії ігор (Ulam, 2021, pp. 278-279), наче підтверджуючи Шекспіровий рядок: «І все ж можливо / Життя за грою уявить правдиво» (Shakespeare, 1985, pp. 401).

Оскільки теорія ігор, з-поміж іншого, ввела поняття «випадку багатьох учасників та вільної конкуренції» (Neumann and Morgenstern, 1953, pp. 13-15), воєнно-політичний конфлікт може розглядатися як стратегічна взаємодія множини раціональних акторів із асиметричними ресурсами, конкуруючими цілями та змінними правилами гри, в якій вибір кожного учасника визначається очікуваними діями інших і структурою можливих вигащів та втрат. Тож наша дослідницька пропозиція зосереджуватиметься на тих інтерпретаційних рамках із царини історії, соціології та математики, які можуть по-новому оцінити українсько-польське протистояння під час Другої світової війни. Такий аналіз польсько-української війни 1943–1947 рр. вимагає виходу за межі традиційних підходів вивчення історичних подій, адже йдеться про використання інноваційної теоретичної триангуляції, що поєднує філософію історії Фернана Броделя (*Fernand Braudel*), соціологію історії Яна Сови (*Jan Sowa*), теорію ігор Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна (*John von Neumann, Oskar Morgenstern*), політичну теологію Ернста Канторовича (*Ernst H. Kantorowicz*), доповнену теоремою неповноти Курта Геделя (*Kurt Gödel*). Йдеться не про механічне накладання концептів, а про їх ієрархічну інтеграцію в межах багаторівневої моделі, яка охоплює: 1) макроструктурний рівень історичного тривання; 2) просторово-політичний рівень суверенності; 3) стратегічний рівень взаємодії акторів; 4) епістемологічний рівень легітимності та нерозв'язності. Зауважмо: кожна інтерпретаційна рамка виконує окрему аналітичну функцію і не претендує на вичерпне пояснення конфлікту.

Рамка 1: Підґрунтя війни (за Ф. Броделем). Використання поглядів історика Фернана Броделя дозволяє розглядати польсько-українські конфлікти ХХ ст. у контексті «довгого тривання» (*longue durée*). І хоча Ф. Бродель рідко використовував ігровий аспект у його математи-

чному сенсі, його концепція ігор обміну та поділу на рівні людської діяльності (матеріальний, ринковий та капіталістичний) (Braudel, 1997, pp. 7-10, 511) може пролити нове світло на чинники насильства у 1942–1947 рр. Інтерпретація досліджуваних подій крізь призму теорії Ф. Броделя дозволяє деконструювати українсько-польський конфлікт на трьох рівнях історичного часу. Це дозволить зрозуміти, що «гра», яка розгорталася на Галичині та Волині під час Другої світової війни, була не лише результатом поточної політики, а й наслідком глибоких тектонічних зрушень у регіоні впродовж тривалого часу.

1. *Рівень longue durée: детермінація конфліктної гри.* У броделівській оптиці історична динаміка визначається насамперед повільними, майже інерційними структурами взаємодії людини з природним та соціально-економічним середовищем. З огляду на це досліджуваний хронотоп постає як простір «великого прикордоння», а також латинського і візантійського цивілізаційно-релігійних ареалів. Саме ця структурна конфігурація зумовила формування тривалої моделі асиметричної взаємодії між польською шляхтою і українським селянством, що інституціоналізувалася у XVI–XVII ст. й відтворювалася з того часу в різних етнополітичних конфігураціях у XVIII – на поч. XX ст. взаємини українців і поляків (Monolati, 2010, pp. 419-433). Саме тому в межах цього підходу українсько-польський конфлікт 1943 р. на Волині може інтерпретуватися не як раптовий вибух ірраціонального насильства, а як різка фаза розриву тривалої феодальної та постфеодальної етносоціальної структури. Насильство тут постає «ходом» у грі, правила якої були закладені попередніми століттями етноконфліктної взаємодії українців та поляків, зокрема у системі земельної власності, демографічних обмежень і символічної ієрархії між домінуючим шляхетським маєтком і підпорядкованим українським селом (Beauvois, 1998, pp. 82-140, 305-314; Hud, 2018, pp. 309-362). Відтак знищення польських поселень у майбутньому можна розглядати як спробу радикального демонтажу броделівської структури, що впродовж тривалого часу обмежувала етносоціальну та етнополітичну мобільність українців. На рівні *longue durée* цей конфлікт (українсько-польська війна 1942–1947 рр.) постає не лише як подія воєнного часу (Другої світової війни), а як кульмінаційний момент у трансформації глибинної просторово-соціальної матриці прикордоння.

2. *«Гри обміну» і матеріальна цивілізація.* У концепції Ф. Броделя найнижчий рівень історичної динаміки становить сфера повсякденних практик відтворення, повсякдення та боротьби за виживання. Саме на цьому рівні етносоціальні процеси визначаються не логікою ринку у його класичному розумінні, а базовими умовами доступу до ресурсів, необхідних для фізичного існування. У такій перспективі українсько-польський конфлікт може бути інтерпретований як різновид гри з нульовою або близькою до нульової сумою за землю/територію як дефіцитний ресурс. В умовах воєнної дестабілізації та блокади традиційних ринків обміну земля/територія втратила статус товару, що циркулює в економічному просторі, і набула значення екзистенційного ресурсу, безпосередньо пов'язаного з біологічним виживанням спільнот. За цих обставин «ігри обміну», засновані на взаємній вигоді та ринковій медіації, трансформувалася у «гру на виключення», де розширення доступу до ресурсу однією групою передбачало витіснення або усунення другої. З огляду на броделівське розуміння соціальних систем як таких, що тяжіють до певної структурної рівноваги, етнодемографічні та земельні диспропорції на Східній Галичині та Волині кінця XIX – початку XX ст. (Hunczak, 1983, pp. 288-291 (“Kolonizacja polska w Galicji Wschodniej”, 04.12.1920)) можна розглядати як накопичуваний упродовж поколінь структурний дисбаланс. Драматична трансформація 1940-х рр. постає в цій оптиці як радикальний і насильницький механізм «перерегулювання» цього дисбалансу як спосіб примусового встановлення нової ресурсної конфігурації в умовах руйнування попередніх інституційних і ринкових механізмів розв'язання конфліктів, зокрема етностатусної диференціації населення – основи конфліктної комунікації (Hulai, 2011, pp. 89-112 (Табл. 3.1, 3.2, 3.3, 3.4)).

3. *Рівень «подієвого часу» (l'histoire événementielle).* Подієвий час у броделівській концепції означає найдинамічніший і найменш стабільний вимір історії – сферу рішень, воєн, політичних акцій і криз. Проте ці явища не є автономними причинами історичних змін; вони становлять лише зовнішній, швидкоплинний шар, під яким діють тривалі соціально-економічні та культурні структури. Подія виступає формою, в якій стає видимою дія *longue durée*: вона радше каталізує або прискорює структурні трансформації, ніж породжує їх із нічого. У цій перспективі політичні рішення керівництва, з одного боку – ОУН і УПА і, з другого боку – АК, які можуть

бути продуктивно проаналізовані інструментарієм теорії ігор, постають як тактичні маневри в межах уже заданої структурної конфігурації. Вони є радше реакціями на глибинні процеси, ніж їхніми першопричинами. «Гравцем» у броделівському сенсі виступає не окремий командир чи політичний центр, а етносоціальна структура прикордоння з її історично сформованими асиметріями між українським селянством і землевласницькими групами, демографічними диспропорціями та конфесійними поділами. Тому насильство 1943–1947 рр. можна інтерпретувати як момент перетину «короткого часу» війни з «довгим триванням» структурного антагонізму, зокрема етносоціальної напруги, що тривала століттями. Саме ця конвергенція різних часових рівнів спричинила різке прискорення історичного процесу й руйнування попередньої етнонаціональної та просторової структури. Подія, таким чином, виступила не автономною причиною, а каталізатором трансформації, що її назвали «війною у війні» (Мотука, 2013, рр. 276-279).

4. Акція «Вісла» як інтервенція логіки *économie-monde*. У концепції Ф. Броделя «світо-економіки» означають історично конкретну макроекономічну систему з виразним центром, напівпериферією та периферією, об'єднаними ієрархічними зв'язками обміну, влади й примусу. Центр такої системи задає правила гри, перерозподіляє ресурси та формує політичні механізми контролю над простором (Braudel, 1998, рр. 12-34). Після 1944 р. простір Кресів і повоєнної Польщі інкорпоровали у нову конфігурацію *économie-monde* з центром у Москві. У цій перспективі акція «Вісла» 1947 р. постає не лише як інструмент внутрішньодержавної безпекової політики, а як структурний рух гегемона, спрямований на впорядкування периферії відповідно до системної логіки нового імперського центру (Misiło, 1997, рр. 10-36). Масові депортації та примусова дисперсія українського населення виконували функцію просторової та соціальної «раціоналізації», усунення локальних етнополітичних напружень, що ускладнювали інтеграцію регіону до централізованої моделі контролю (Drozd, 2020, рр. 53-80; Kabachii, 2019, рр. 70-101). Відтак акція «Вісла» може бути інтерпретована як механізм структурної стандартизації периферійного простору: ліквідація етнічної мозаїчності й автономних форм мобілізації відповідала імперативам безпеки та керованості в межах нової імперської архітектури (Tserenda, 2009, рр. 279, 335-336). У броделівській оптиці це був не лише епізод міжнаціонального конфлікту, а елемент ширшої трансформації геополітичної системи, де центр через інститути примусу формує нову соціально-демографічну рівновагу на периферії.

Рамка 2: Простір війни (за Я. Совою). У 1943 р. простір Східної Галичини та Волині став зоною радикальної порожнечі суверенності. У броделівському сенсі зруйнувався не лише порядок короткої тривалості (*événementiel*), але й структура довгого тривання – усталений десятиліттями уклад відносин між центром і периферіями. Спочатку падіння II Речі Посполитої у 1939 р. внаслідок початку Другої світової війни, а згодом жорстка й інструментальна нацистська окупація (а перед тим советська інтервенція) призвели до того, що реальні інституції суверенної влади, здатні монополізувати насильство й опосередковувати конфлікти, перестали існувати (Snyder, 2016, рр. 184-187, 189-193; Пiuшун, 2003, рр. 129-166). Постає територія «без короля», де не було ані визнаного центру ухвалення рішень, ані сталих правових структур, що регулювали б відносини між спільнотами.

У цьому контексті продуктивною є концепція Яна Сиви про «фантомне тіло короля». Переосмислюючи класичну теорію Ернеста Канторовича про «два тіла короля» (Kantorowicz, 2016, рр. XV-XXIII), Я. Сова стверджує, що польська модерна політичність після поділів Речі Посполитої формувалася в умовах відсутності реального суверена. Держава як політичне тіло була втрачена, однак її символічна форма – уявлена політична спільнота – продовжувала існувати як фантом (Sowa, 2011, рр. 30-44). Цей фантом породжував претензії, афекти й мобілізацію, не маючи матеріальної опори в інституціях (Sowa, 2011, рр. 495-535). Відтак перспектива Я. Сиви дозволяє інтерпретувати українсько-польську війну 1942–1947 рр. не лише як міжетнічне протистояння чи спіраль відплат, а як драму суверенності в умовах її радикальної відсутності. Згідно з такою логікою, це була боротьба за встановлення центру там, де центр зник; боротьба за заповнення порожнечі, яка в логіці модерної політики не може залишатися нейтральною. Тому в просторі без суверена немає стабільної рівноваги; порожнеча породжує претензії, а претензії – насильство.

На східних теренах II Речі Посполитої фантомний вимір польської державності був особливо інтенсивним. У 1943 р. польське населення перебувало в ситуації подвійної втрати: спершу –

власної держави у 1939 р., а згодом – власної безпеки та захисту в умовах окупації. Оборона «Кресів» ставала обороною символічної цілісності держави, яка вже не існувала в інституційному сенсі (Motyka, 2013, pp. 23-29, 60-66; Hulai, 2011, pp. 167-171). Можна сказати, що йшлося про захист «фантомної кінцівки», тобто території, «відрізаної» від реального державного організму, але й далі уявленої, його невід’ємної частини (Sowa, 2011, pp. 501, 504-505). У цьому сенсі насильство набувало характеру оборони уявного політичного центру. З другого боку, український національний рух, репрезентований ОУН і УПА, діяв у тій самій порожнечі суверенності, але за іншої історичної логіки. Для українського націоналізму початку і першої третини ХХ ст. проблемою була не втрата стабільної держави, а відсутність сталої державної форми як такої. Спроби відновлення національної державності у 1917–1921 рр. по обидва боки Збруча (УНР, ЗУНР) завершилися поразкою, а II Річ Посполита сприймалася західними українцями як чужа й домінуюча структура (Hunczak, 1983, pp. 274-286 (“System polskiej okupacji w Galicji Wschodniej”, 04.12.1920)). У 1943 р. вакуум влади було інтерпретовано як історичний шанс – можливість створити власне «тіло короля», тобто суверенну національну державу.

Таким чином виникла особлива ситуація: дві політичні спільноти функціонували в одному просторі без визнаного верховного суверена, проєктуючи на нього власні уявлення про політичне тіло. Польська сторона обороняла фантом втраченої цілісності/державності, українська – намагалася сконструювати фантом майбутньої цілісності/державності (Viatrovych, 2011b, Т. 1, pp. 270-273 (№ 67), 279-281 (№ 73), 281 (№ 74)). Тому війна велася не лише за військовий контроль над територією (Viatrovych, 2011b, Т. 1, pp. 223 (№ 28), 258 (№ 57), 262 (№ 62), 296 (№ 81), 299 (№ 84), 311-314 (№ 93-95)), але й за символічне «порожнє місце» після суверена – за право втілити владу в цій просторі. Відсутність реальних посередницьких інституцій (адміністрації, судів, єдиної правової системи, визнаної монополії на насильство) призвела до того, що конфлікт набув форми безпосередньої конфронтації «тіл». Адже там, де немає стабільного центру, насильство перестає бути врегульованим державними структурами і повертається до рівня первинної мобілізації етнонаціональної спільноти. Можна говорити про «регрес суверенності»: замість єдиної влади, що впорядковує простір, з’являються конкуруючі осередки насильства (польське та українське підпілля, «червоні партизани»), які, кожен по-своєму, претендують на репрезентацію цілої нації. У цьому сенсі 1943 рік постає як момент конвульсій двох фантомів, двох уявних політичних тіл, що в умовах інституційної порожнечі намагаються нав’язати собі реальність. Насильство стає перформативним актом: через етнічні чистки, контроль території та усунення «чужого» створюється матеріальна підстава для майбутньої державності як українців, так і поляків (Viatrovych, 2011a, pp. 99-143; Motyka, 2013, pp. 85-106). Те, що було символом (тіло короля), брутально «втілюється» в просторі через насильство щодо цивільного населення.

Рамка 3: Механізм війни (за Дж. фон Нойманом і О. Моргенштерном). Українсько-польська війна 1942–1947 років не є лише прикладом жорсткого етнічного протистояння. Моделі теорії ігор «працюють», але лише тоді, коли конфлікт аналізується як динамічна зміна типів гри, а не як одноразова статична взаємодія (Neumann and Morgenstern, 1953, pp. V, 1-2, 221-222, 224-225).

1. Гра з нульовою сумою в умовах анархії. У межах теорії ігор цей конфлікт доцільно інтерпретувати як різновид гри з нульовою сумою, за якої здобуття контролю над територією однією стороною автоматично означало повну поразку іншої. Територіальний вигравш сприймався не як компромісний результат, а як ексклюзивне володіння, що виключало можливість кооперативних стратегій. Водночас відсутність у цій стратегії «третьої сторони», як ефективного арбітра, була зумовлена ослабленням або свідомою пасивністю окупаційних режимів (нацистського, советського) (Kosyuk, 1992, pp. 442-448, 682 (№ 174), 683 (№ 175), 684 (№ 177)). Унаслідок цього на теренах Східної Галичини та Волині сформувався стан, близький до гоббсівської анархії: не існувало інституцій, здатної гарантувати дотримання норм і санкціонувати порушення. За таких умов актори змушені були покладатися на стратегію «самопомогі» («охоронного націоналізму»), орієнтовану на максимізацію власної безпеки. У цій конфігурації чітко проявилася дилема безпеки: будь-які заходи однієї сторони, спрямовані на зміцнення обороноздатності (зокрема створення загонів самооборони), інтерпретувалися другою стороною як ознака підготовки до наступу. Ці взаємні підозри генерували ескалацію, у якій превентивні кроки ставали каталі-

заторами подальшого міжетнічного насильства (Viatrovych, 2011b, Т. 1, pp. 241 (№ 41), 251 (№ 48), 265 (№ 65), 310 (№ 92), 315-345 (№ 96)).

2. *Безкоаліційна гра: домінуюча структура 1943 р.* У формальному сенсі події 1943 р. найбільшою мірою відповідають моделі безкоаліційної гри. Актори (ОУН і УПА, польські підпільні структури, локальні самооборони) не мали ані стабільних каналів переговорів, ані інституційних гарантій виконання домовленостей (Viatrovych, 2011a, pp. 80-88; Motyka, 2013, pp. 44-47; Piushyn, 2003, pp. 167-251). Кожна сторона ухвалювала стратегічні рішення автономно, виходячи з припущення про можливі ворожі дії супротивника. Тож фактична відсутність спільного арбітра, примусових до виконання зобов'язань, узгодженого визначення «правил гри», означала, що система функціонувала як класична некооперативна гра. У 1943 р. саме така логіка й домінувала: брак довіри плюс висока територіальна ставка дорівнювали майже повному звуження простору кооперації. Ця ситуація є, почасти, підтвердженням тези Р. Арона про асиметричність пари «повстанець – колонізатор», дилеми «виграти або не програти», вписуванням досліджуваної війни у контекст «повстанських» воєн (Aron, 2000, pp. 53, 55-56).

3. *Кооперативна гра: втрачена можливість.* Спільними «ресурсами для поділу» могли бути виживання в умовах окупації; мінімізація втрат цивільного населення; посилення позицій щодо майбутнього повоєнного устрою. Українсько-польська кооперація могла б трансформувати конфлікт із гри з нульовою сумою (де територія сприймається як неподільна) у гру з ненульовою сумою (спільний опір зовнішньому гегемону). Проблема полягала в тому, що не існувало механізму гарантування поділу майбутніх вигод; фактично була відсутня спільна візія повоєнного порядку; асиметрія стратегічних цілей мала фундаментальний характер (для польської сторони йшлося про відновлення довоєнного статус-кво, для української – про його радикальне заперечення). Унаслідок цього потенційна кооперативна гра не була реалізована: структурно вона була можливою, але політично недостовірною (Viatrovych, 2011b, Т. 1, pp. 769 (№ 351), 770-771 (№ 352), 771-774 (№ 353), 775-778 (№ 354)).

4. *Коаліційна гра: зруйнована суперечливими геополітичними орієнтаціями.* Ще більш продуктивною в наших інтерпретаціях є перспектива коаліційних ігор. Ключове питання тут полягає в тому, чи мають гравці стимул до створення коаліції проти третього актора (Neumann and Morgenstern, 1953, pp. 222-224). У 1942–1944 рр. існувало щонайменше три гравці: 1) українська сторона (ОУН і УПА); 2) польська сторона (АК, локальні самооборони); 3) зовнішній гегемон (спочатку Третій Райх, згодом СРСР) (Kosyk, 1999, pp. 165-166 (№ 25), 275 (№ 42), 335-336 (№ 51)). Теоретично оптимальною могла б бути конфігурація коаліції 1 плюс 2 проти 3. Така коаліція: збільшувала б сукупний ресурс сили; зменшувала асиметрію щодо гегемона; могла б генерувати більшу «коаліційну вартість», ніж окремі дії кожного гравця. Однак вона не виникла, тому що функції корисності сторін були несумісними (Kosyk, 2000, pp. 16-18 (№ 3), 20-21 (№ 4), 29-31 (№ 6), 40-41 (№ 9), 72-75 (№ 16), 140 (№ 25), 161-162 (№ 33)). Зокрема для польської сторони майбутнє означало повернення до кордонів 1939 р., для української – розрив із цим порядком і створення власної державності. Відтак коаліція була б раціональною лише за умови взаємного визнання можливості поділу повоєнної влади (Viatrovych, 2011a, pp. 207-211). Такий консенсус був відсутній. У підсумку обидва гравці обрали короткотермінову ліквідацію локального конкурента замість довгострокової коаліції проти сильнішого суб'єкта (Viatrovych, 2011a, pp. 220-221). З погляду теорії коаліцій це було стратегічно витратне рішення (Neumann and Morgenstern, 1953, pp. 221-222), оскільки обидві сторони, обираючи стратегію етнічної ексклюзії та фізичного усунення потенційного конкурента, фактично звужували поле можливих альянсів і зменшували власну переговорну вагу в ширшій грі.

У класичній логіці коаліційної теорії раціональний актор прагне максимізувати виграти не лише через пряме протистояння, а й через формування мінімально виграшних коаліцій (*minimum winning coalitions*), які дозволяють досягти цілей із меншими витратами ресурсів (Neumann and Morgenstern, 1953, pp. 222). Натомість радикалізація конфлікту та перехід до стратегії демографічного «очищення» ліквідували можливість навіть ситуативної співпраці проти третьої сили (нацистської чи совєтської адміністрації), підвищували трансакційні витрати й унеможлилювали створення ширших антиокупаційних або автономістських блоків. Більше того, ескалація насильства підривала потенціал майбутньої легітимності обох сторін у пов'язаному міжнародному середовищі: актор, який міг би стати партнером у переговорах або

суб'єктом міжнародного визнання, перетворювався на взаємно делегітимізованого противника. У результаті замість розширення коаліційного простору відбулося його звуження до бінарної конфронтації, що стратегічно послабило обидві сторони перед обличчям сильнішого зовнішнього гравця.

Така логіка аналізу польсько-українського конфлікту в 1942–1947 рр. дозволяє деконструювати динаміку насильства, виходячи за межі традиційних етнополітичних описів, зосередившись на раціональності прийняття рішень акторами в умовах крайньої невизначеності. У цьому ракурсі конфлікт постає як послідовність взаємодій у середовищі з нульовою сумою, де відсутність вищого арбітра (стратегічна анархія) змусила головних гравців (АК, польське підпілля та УПА, українське підпілля) прийняти стратегію максимізації етнічної безпеки шляхом усунення супротивника. Фундаментальною структурною проблемою виявилася дилема безпеки: в умовах відсутності взаємної довіри кожна оборонна дія однієї сторони інтерпретувалася другою як підготовка до агресії, що неминуче призводило до стратегії превентивного удару. Зокрема шляхом взаємних фізичних знищень польського населення українська сторона і, відповідно, українського населення польською стороною, українці прагнули створити dokonаний факт, який мав унеможливити післявоєнне відновлення кордонів II Речі Посполитої, а поляки – прагнули, відповідно, сформувати на спірних територіях демографічну й адміністративну реальність, яка б легітимувала їхні повоєнні претензії на відновлення довоєнного державного суверенітету та унеможливила інкорпорацію цих земель до українського політичного проекту (Viatrovych, 2011a, pp. 144-188; Мотука, 2013, pp. 114-118, 229-231).

У такій логіці обидві сторони діяли в межах однакової раціональності: насильство розглядалося не як самоціль, а як інструмент стратегічного «випередження» майбутнього мирного врегулювання. Воно мало на меті змінити структуру переговорної позиції ще до появи міжнародного арбітра, створивши факти, які б визначали рамки повоєнного порядку. Саме тому ескаляція набувала характеру взаємно підсилюваного процесу, в якому кожен акт «забезпечення» власної безпеки об'єктивно погіршував безпекове становище іншої сторони, перетворюючи локальні акції на системну кампанію етнічного витіснення (Viatrovych, 2011b, Т. 2, pp. 858 (№ 365), 870 (№ 373), 887 (№ 380), 892 (№ 383), 902 (№ 386), 910 (№ 389), 917 (№ 393), 921-964 (№ 395-399)). Ця ситуація вписується в «парадокс бранця», в якій співпраця (мирне співіснування до часу міжнародного арбітражу) несла занадто високий ризик односторонніх втрат. Конструктивним тут буде тлумачення Р. Арона: «Все залежатиме від думки, яку складе собі А про поведінку В, і від думки В про поведінку А. “Найбільш моральним” розв'язанням [...] й найліпшим для суспільства [...] є спільна мовчанка» (Aron, 2000, p. 667).

Як бачимо, українсько-польська війна 1942–1947 рр. постає як послідовність некооперативних рішень у ситуації стратегічної анархії, де раціональні, але взаємно недовірливі актори, не маючи гарантій кооперації, обрали домінуючу стратегію превентивної ескаляції. Відмова від коаліційної та кооперативної опції трансформувала структурно можливу гру з ненульовою сумою у жорстку конфронтацію з високими довгостроковими витратами, що стратегічно послабила обидві сторони перед сильнішим зовнішнім гравцем.

Рамка 4: Імпас війни (за К. Геделем). Якщо попередня рамка дозволяла осмислити українсько-польську війну 1942–1947 рр. як раціональну взаємодію акторів у середовищі стратегічної анархії, то наступний крок полягає в переході від логіки вибору до логіки меж. Ідеться не лише про те, які стратегії обирали сторони, а про те, чи була сама система їхніх уявлень здатна породити внутрішньо несуперечливе розв'язання конфлікту. Залучення метафори геделівської нерозв'язності дає змогу інтерпретувати війну як ситуацію структурного імпасу – ситуації, коли протиборчі національні проекти функціонують як замкнені аксіоматичні системи, нездатні довести власну правомірність у межах спільного нормативного простору.

Українсько-польська війна 1942–1947 рр. у цій перспективі постає не лише як воєнно-політичний чи міжетнічний конфлікт, а як епістемологічна колізія двох несумісних національних логік, розв'язана не аргументом і не компромісом, а зовнішнім примусом. Розширення інтерпретаційних можливостей щодо досліджуваного конфлікту через призму «логіки імпасу» та метафори геделівської нерозв'язності (Gödel, 1962, pp. 1-32; Hofstadter, 2025, pp. 14-16, 73-76) дозволяє перейти від сучасного політико-військового аналізу до глибшого рівня епістемології воєн-

но-політичного конфлікту, тобто дослідити не лише *що* відбулося, а *чому* сторони були структурно неспроможні вийти з конфліктної пастки.

1. *Конфлікт як зіткнення аксіоматичних систем.* Український і польський проекти 1942–1947 рр. «націй, що націоналізуються» (поняття Р. Брюбейкера) спиралися на взаємовиключні аксіоми щодо легітимності території, історичного права та демографічної «нормальності» простору. Для УПА і українського підпілля Східна Галичина і Волинь були складовими майбутньої національної державності; для АК і польського підпілля – складовою історичної Речі Посполитої. Ці засадничі твердження не були гіпотезами, які можна було емпірично перевірити, вони функціонували як *аксіоми*, що не підлягали сумніву всередині власних систем (Kosyk, 1992, pp. 260-268, 303-308; Patryliak, 2024, pp. 435-440). У цьому сенсі геделівська аналогія полягає в тому, що жодна з цих систем не могла довести власну правомірність, використовуючи лише внутрішні правила аргументації. Будь-який аргумент однієї сторони автоматично заперечувався в межах логіки другої сторони, а конфлікт набував характеру не лише політичного протистояння, а системної нерозв'язності.

2. *Закриті наративи та ескалація насильства.* Якщо обидві сторони міжетнічного конфлікту функціонують у «замкнених» логічних системах, тоді раціональна комунікація стає неможливою: жоден аргумент не визнається легітимним поза власним наративом. У такій ситуації насильство починає виконувати роль «позамовного доказу», спроби силою встановити істинність власної аксіоми. Тож у досліджуваному хронотопі етнічні чистки, депортації, каральні (відплатні) акції можна інтерпретувати як радикальну форму логічної редукції – усунення «суперечності» через фізичне усунення носіїв альтернативної системи (Liber, 2019, pp. 362-364). Відтак досліджувана війна постає не лише як боротьба за землю/територію, а як спроба ліквідувати логічну несумісність шляхом зміни етнодемографічної реальності.

3. *Імпас як структурна пастка.* У цій моделі імпас не є наслідком помилок чи браку доброї волі, а структурною властивістю системи. Навіть за умов стратегічної раціональності акторів (у сенсі теорії ігор) вони залишаються ув'язненими («парадокс бранців») в межах власних аксіом. Це пояснює, чому локальні перемир'я або тактичні компроміси не трансформували досліджуваний конфлікт у стабільну кооперативну рівновагу, адже метарівень легітимності залишався невирішеним (Viatrovuch, 2011a, pp. 207-221). Відтак українсько-польську війну 1942–1947 рр. можна трактувати як конфлікт із заблокованим механізмом внутрішнього саморозв'язання. Оскільки у геделівській аналогії розв'язання можливе лише шляхом переходу на вищий рівень формальної системи, то в історичній реальності таким «метасистемним» чинником виступила советський тоталітаризм у постаті польської комуністичної влади. Вона не довела істинність жодної з національних аксіом, а радше *анулювала їх*, запровадивши імперсько-тоталітарну логіку: контроль, депортації, інституціоналізацію етнічних чисток, силову демаркацію кордонів після завершення Другої світової війни (Misiło, 1997, pp. 96-99 (№ 37-39), 102-106 (№ 42), 108 (№ 44), 134 (№ 52), 144 (№ 57), 161 (№ 63), 185 (№ 79), 249-250 (№ 129-130)). Таким чином, імпас було знято не через консенсус, а через екстерналізацію конфлікту й насильницьке переписування «правил гри».

На нашу думку застосування логіки геделівської нерозв'язності відкриває кілька аналітичних можливостей (Gödel, 1962, pp. 37-41): 1) дозволяє пояснити радикалізацію конфлікту без редукції його до «вини» однієї сторони; 2) інтегрує дискурс легітимності, національних міфів і політичної теології в аналіз воєнно-політичного конфлікту; 3) показує, чому конфлікт не міг бути вирішений у межах локального балансу сил; 4) демонструє роль імперського чинника як механізму системного переформатування простору.

Рамка 5: Сакралізація війни (за Е. Канторовичем). Застосування концепції «двох тіл короля» до аналізу досліджуваного українсько-польського конфлікту дозволяє вийти за межі традиційного політичного прагматизму й виявити в цих подіях глибоке протистояння теологічно-політичного характеру (Kantorowicz, 2016, pp. 3-6). Поділ Е. Канторовича на *corpus naturale* (смертне фізичне тіло) та *corpus politicum* (безсмертне, містичне тіло спільноти) тут знаходить своє трагічне відображення в процесі радикалізації націоналізмів, коли нація набуває атрибутів суверена, стаючи вічним суб'єктом, що вимагає жертвоприношень із життя окремих індивідів.

Ми припускаємо, що за умов окупаційної анархії та розпаду формальних державних структур обидві сторони конфлікту діяли у площині «уявної суверенності». Для польського підпілля

Східні Креси не були просто географічною територією, а становили невід'ємну частину містичного тіла Речі Посполитої, яке, хоча, у роки Другої світової війни, тимчасово обмежене советською і нацистською окупаціями, зберігало свою метафізичну цілісність. Натомість для українського націоналістичного руху ці землі слугували важливою складовою майбутнього, безсмертного тіла України, яке в 1942–1944 р. прагнуло реалізувати своє остаточне «втілення» через радикальне усунення «чужих» етнічних елементів (Viatrovych, 2011a, pp. 70-79; Snyder, 2016, pp. 186, 190). У цій перспективі міжетнічний конфлікт поставав не як боротьба за ресурси, а як протистояння двох взаємовиключних політичних есхатологій.

Ключовим аргументом у цій інтерпретації є розуміння етнічних чисток як спроби «вбити» безсмертне політичне тіло супротивника через тотальне знищення його матеріального субстрату (Motyka, 2013, pp. 279-284). Згідно з логікою політичної теології, народ як містичне тіло (*corpus mysticum*) існує доти, поки має своє закріплення у реальних фізичних тілах, що населяють певний простір. Зокрема рішення керівництва ОУН та їх реалізація УПА щодо виселення і/або ліквідацію польського населення на Волині як операцію з метою ліквідації можливих загроз для розгортання українського визвольного руху можна тлумачити як прагнення до онтологічного «викреслення» присутності польського політичного тіла (Viatrovych, 2011a, p. 89; Motyka, 2013, p. 281).

У цій парадигмі вбивство конкретної людини (селянина, жінки чи дитини) не було лише злочином проти людяності, а й ритуальним ударом по «невидимій субстанції» ворожого народу. Якщо «перший» агресор (УПА, українське підпілля) вважав, що усунення останнього фізичного носія польськості призведе до зникнення містичного тіла Речі Посполитої на цих землях, позбавляючи його права на «воскресіння» після війни, то агресор «другий» (АК, польське підпілля) – мислив у дзеркальній логіці: збереження або відновлення фізичної присутності польського населення трактувалося як необхідна умова тривання польського *corpus politicum* на спірній території, а, отже, як запобіжник проти його онтологічного «скасування». У цій перспективі оборонні чи відплатні акції польського підпілля проти українського населення набували характеру не лише військової відповіді, а й акту символічного утвердження безсмертності політичного тіла нації. Якщо для першого суб'єкта елімінація тіл означала десакралізацію чужого суверенітету, то для другого – утримання тіл або помста за їх знищення ставали формою підтвердження неперервності власної державної субстанції, яка, навіть у стані бездержавності, зберігала претензію на історичне «воскресіння».

Як відомо, у концепції Е. Канторовича король ніколи не помирає, бо його політичне тіло переходить до спадкоємця (Kantorowicz, 2016, p. 314). У націоналістичній парадигмі 1920–1940-х рр. цим вічним сувереном стає нація (Snyder, 2025, pp. 36-45 and 2026, pp. 69-75), а пролита за землю кров виконує символічну роль таїнства Євхаристії, що об'єднує спільноту. Жертви волинської трагедії і/або «акцій відплати» постають у очах своїх спільнот як «політичні мученики» (*pro patria mori*) (Kantorowicz, 2016, pp. 232-233), чия фізична смерть легітимізує вічні претензії їхніх народів на спірні території. Відтак насильство набуває сакраментального характеру: воно «очищує» простір і готує його для панування єдиного, належного суверена. Як бачимо, конфлікт 1942–1947 рр. постає не лише як боротьба за землю/територію, а як зіткнення уявних і сакралізованих «політичних тіл», де фізичне насильство виступає спробою вплинути на онтологічний статус самої спільноти.

1. Розпад «політичного тіла» та уявна суверенність. У 1942–1944 рр. на Східній Галичині та Волині реальні, фізично функціонуючі державні структури («політичне тіло» Речі Посполитої або потенційне «політичне тіло» української держави) фактично не існували в інституційному сенсі, адже ці території перебували під нацистською окупацією. Водночас для обох сторін «політичне тіло» нації мислилося як безсмертне й недоторканне. З польської перспективи, Креси сприймалися як інтегральна частина «містичного тіла» Речі Посполитої (Sowa, 2011, pp. 448-455; Makar et al, 2011, pp. 463-466). Фізична смерть окремих поселенців не означала зникнення Польщі; навпаки, кров жертв трактувалася як чинник, що сакралізує право на землю/територію й підтримує тяглість абстрактного «політичного тіла» держави. З української перспективи, зокрема для ОУН, попри відсутність формально оформленої державності, «політичне тіло» України вже існувало в ідейному та військово-політичному вимірі (Kosyk, 1999, pp. 84-94 (№ 14), 107 (№ 15), 125-128 (№ 18), 138-141 (№ 21), 199-203 (№ 29), 267-271 (№ 41),

277-278 (№ 43), 332-333 (№ 50); Kosyk, 2000, pp. 194-199 (№ 42)). Тому боротьба за землю/територію розглядалася як спроба надати цьому містичному тілу конкретних фізичних меж і матеріальної форми.

2. *Атака на фізичне тіло як спроба знищення політичного тіла.* Оскільки Е. Канторович наголошував, що «політичне тіло» є невидимим і складається з множини підданих, об'єднаних в єдиний організм, в умовах етнічного конфлікту ця концепція набуває трагічної симетрії: щоб знищити «політичне тіло» противника (Польщі на Кресах або ідеї незалежної України), агресор вважав необхідним ліквідувати його «матеріальний субстрат» – фізичні тіла цивільного населення. Відтак етнічні чистки під час українсько-польської війни 1942–1947 рр. можуть бути інтерпретовані як спроба своєрідного «магічного» умертвіння безсмертного «політичного» тіла нації через тотальну ліквідацію його фізичних репрезентантів (Hulai, 2011, p. 395). Якщо на певній території не залишається жодного фізичного носія (поляка чи українця), містичне «політичне тіло» втрачає свою територіальну опору й, у символічному сенсі, «помирає» в цьому просторі.

3. *Сакралізація насильства та феномен мучеництва.* Теорія Е. Канторовича безпосередньо пов'язана з політичною теологією. У конфлікті 1942–1947 рр. польська сторона надавала своїм діям квазірелігійного характеру. Жертви сприймалися не лише як убиті цивільні особи, а як мученики за «політичне тіло» нації, зокрема як «кресові мученики» (Gigilewicz et al., 2023, p. 27). Фізична смерть індивіда інтерпретувалася як жертва, принесена заради безсмертя спільноти. Націоналістична ідеологія здійснила трансфер *sacrum*: місце Бога посіла нація. Саме вона мислилася як така, що має «два тіла», тоді як смерть окремої особи (фізичного тіла) розглядалася лише як момент у вічному триванні «політичного тіла» нації.

4. *Акція «Вісла» як політичний «екзорцизм».* У світлі концепції Е. Канторовича події 1947 р. можна інтерпретувати як спробу остаточного розриву між «фізичним тілом» українського населення та «політичним тілом» (ідеєю незалежності, репрезентованою УПА). Польська комуністична держава виходила з припущення, що доти, доки населення (фізичне тіло) залишається компактно розміщеним на певній території, «політичне тіло» українського повстанського руху зберігатиме життєздатність (Motyka, 2013, pp. 263-275). Примусове розселення на так званих «повернених землях» („Ziemi Odzyskane”) мало на меті розірвати етнотериторіальну й етносоціальну єдність українців (Drozd, 2020, pp. 81-106; Kabachii, 2019, pp. 102-107; Tsepanda, 2009, pp. 204-279). Позбавлене просторової концентрації, «політичне тіло» української спільноти мало втратити форму, зазнати асиміляції та, в політичному сенсі, припинити існування.

Підсумовуючи, польсько-український конфлікт у світлі теорії «двох тіл короля» постає як трагічний процес заміщення *релігійного сакруму* на *національний сакрум*. Обидві сторони прагнули досягти стану «суверенної чистоти», у якому територія була б заповнена виключно одним, цілісним політичним тілом. Насильство 1942–1947 рр. фактично набуло релігійного характеру: догматом виступала територіальна та етнічна цілісність, а інструментом – фізичне знищення окремої особи як єдиний спосіб подолати «безсмертний» духу ворожої спільноти. Трагізм цієї ситуації полягав у тому, що у прагненні забезпечити безсмертя власних народів обидві сторони призвели до деградації людського життя в його найуразливішому, фізичному вимірі.

Висновки. Методологічна триангуляція дозволяє концептуалізувати українсько-польську війну 1942–1947 рр. як багаторівневу системну подію, де історична інерція, інституційна слабкість, раціональна анархія та сакралізована ідентичність взаємно підсилювали одна одну. Саме ця конфігурація зробила насильство не випадковим відхиленням, а функціонально й логічно ймовірним результатом певного типу історичної модерності.

1. *Структурно-історичний вимір: конфлікт як продукт периферійної модерності.* Українсько-польська війна 1942–1947 рр. постає не як випадковий спалах етнічної ненависті, а як кульмінація довготривалих структурних процесів у прикордонному аграрному регіоні (Східна Галичина, Волинь). У перспективі *longue durée* Ф. Броделя соціальна асиметрія, етнодемографічна конкуренція та модернізаційні зрушення створили передумови для руйнування попередньої рівноваги співіснування. Земля/територія трансформувалася з економічного ресурсу в екзистенційний маркер колективного виживання. Отже, насильство було вбудоване в глибинну динаміку регіону і виконало функцію радикального «спрощення» складної етносоціальної структури.

2. *Інституційно-раціональний вимір: анархія, дилема безпеки і раціональне самознищення.* Інституційна порожнеча (стан «фантомної суверенності») позбавила конфлікт арбітра й перевела його в доінституційний вимір. Відсутність ефективної державної монополії на насильство означала, що обидві сторони діяли в умовах анархії, які формалізує теорія ігор Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна. Конфлікт набув форми некооперативної гри типу «дилеми в'язня», де превентивна агресія ставала домінуючою стратегією. Таким чином, насильство було не девіацією від раціональності, а її специфічною формою в умовах недовіри та нульової суми – прикладом раціонального саморуйнівного вибору.

3. *Епістемологічно-онтологічний вимір: імпас аксіом і сакралізація політичного тіла.* Закмнені національні системи аргументації створили геделівський імпас: кожна сторона володіла внутрішньо послідовною логікою історичного права, однак жодна не могла довести її універсальність без виходу на метарівень (аналогія з К. Геделем). Відсутність спільної інстанції легітимації спричинила заміщення раціональної полеміки фізичним насильством. У політико-теологічній перспективі Е. Канторовича нація постала як сакралізоване «політичне тіло», а знищення цивільного населення – спробою онтологічного анулювання присутності супротивника. Радикалізація конфлікту мала не лише соціально-стратегічний, а й символічно-метафізичний характер.

Потенціал проведеного дослідження не обмежується історією українсько-польського конфлікту 1942–1947 рр., оскільки має евристичну цінність для аналізу сучасних воєнно-політичних протистоянь у зонах периферійної або незавершеної модерності:

1. *Структурний вимір «довгого тривання»* (у сенсі логіки Ф. Броделя) вказує на те, що багато сучасних конфліктів мають глибоке історичне підґрунтя – колоніальні кордони, асиметрії розвитку, нерівномірну інтеграцію до світової економіки. У ситуаціях, де модерна держава не встигла перетворитися на нейтрального арбітра, ці історичні шари залишаються політично активними й легко мобілізуються в умовах кризи.

2. *Інституційна порожнеча або ерозія державності* створює середовище, в умовах якого держава втрачає монополію на легітимне застосування насильства. У таких умовах актори (від державних до парамілітарних) починають діяти в логіці анархії, описаній теорією ігор Дж. фон Ноймана і О. Моргенштерна: недовіра, превентивні удари, очікування найгіршого сценарію. Раціональність стає ескалаційною, а не стримувальною.

3. У конфліктах, де національні чи цивілізаційні наративи функціонують як закмнені аксіоматичні системи, виникає *епістемологічний імпас*. Умовно кажучи, кожна сторона має «внутрішньо несуперечливу» історію власної правоти, але відсутній спільний метарівень, на якому ці історії могли б бути співставлені. У такій ситуації, за аналогією з логікою нерозв'язності К. Геделя, конфлікт не може бути знятий аргументативно, оскільки він переходить у площину сили.

4. У ситуації, коли політична спільнота осмислюється як сакралізоване «тіло» (у логіці Е. Канторовича), насильство набуває онтологічного виміру. Воно вже не лише інструмент досягнення цілей, а засіб захисту «буття» спільноти. У сучасних війнах це проявляється в дискурсі «екзистенційної загрози», де компроміс сприймається як зрада або самозаперечення.

Відтак ключовий системний урок полягає в тому, що *конфігурація структурної нерівноваги + інституційної слабкості + раціональної анархії + сакралізації ідентичності* майже неминує створює простір для втручання «третьої сили». Зовнішній актор (регіональна держава або наддержавний центр) отримує можливість інструменталізувати локальний конфлікт, посилюючи власні позиції. У випадку 1940-х років це були нацистська Німеччина та Союзний Союз; у сучасному світі аналогічні механізми проявляються у формах проксі-війн, гібридного втручання та контрольованої ескалації. Отже, методологічна цінність цієї моделі полягає в тому, що вона дозволяє бачити сучасні конфлікти не лише як результат «поганих рішень» або моральних дефіцитів еліт, а як багаторівневі системи, де історична інерція, слабкість інституцій, стратегічна раціональність і символічна онтологія взаємно підсилюють одна одну. У зонах периферійної модерності мир можливий лише тоді, коли одночасно відновлюється державна форма, створюється ефективний механізм метакомунікації та десакралізується політичне тіло, тобто коли конфлікт переводиться з онтологічної площини в процедурну.

References

1. Aron, R. (2000), *Myr i viina mizh natsiiamy* [*Paix et guerre entre les nations*], trans. from French V. Shovkun, Z. Borysiuk and H. Filipchuk, MP “Iunivers”, Kyiv [in Ukrainian].
2. Beauvois, D. (1998), *Bytva za zemliu v Ukraini 1863–1914. Poliaky v sotsio-etnichnykh konfliktakh* [*La bataille de la terre en Ukraine, 1863-1914: Les Polonais et les conflits socio-ethniques*], trans. from French Z. Borysiuk, Krytyka, Kyiv [in Ukrainian].
3. Braudel, F. (1997 and 1998), *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV–XVIII st.* [*Civilisation matérielle, économie et capitalisme, XVe-XVIIIe siècle*] Tom 2: Ihry obminu [Tome 2: Les Jeux de l'échange]; Tom 3: Chas svitu [Tome 3: Le Temps du monde], trans. from French H. Filipchuk, Osnovy, Kyiv [in Ukrainian].
4. Davies, N. (2000), *Yevropa: Istoriiia* [*Europe: A History*], trans. from English P. Tarashchuk, O. Kovalenko, Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, Kyiv [in Ukrainian].
5. Davies, N. (2008), *Bozhe ihryshche. Istoriiia Polshchi* [*God's Playground: A History of Poland*], trans. from English P. Tarashchuk, Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, Kyiv [in Ukrainian].
6. Davies, N. (2023), *Galicja. Historia nie narodowa*, Przekład Bartłomiej Pietrzyk, Znak Horyzont, Kraków.
7. Drozd, R. (2020), *Vyhnyly i zabraly. Pozbavleniia ukraintsiv yikhnoi maloi batkivshchyni v komunistychnii Polshchi* [*Expelled and Taken. Deprivation of Ukrainians of their small homeland in communist Poland*], Lileia-NV, Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
8. Filar, Wł. (2003), *Wołyn 1939–1944. Eksterminacja czy walki polsko-ukraińskie. Studium historyczno-wojskowe zmagani na Wołyniu w obronie polskosci, wiary i godności ludzkiej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
9. Gigilewicz, E., Popek, L., Sokołowski, P. and Zych, T. (2023), *Dokumenty zbrodni wołyńskiej*, Tom 1., Wydawnictwo Instytutu Pamięci Narodowej, Warszawa – Lublin – Tarnobrzeg.
10. Gödel, K. (1962), *On Formally Undecidable Propositions of Principia Mathematica And Related Systems*, Translated by B. Meltzer, Introduction by R. B. Braithwaite, Dover Publications, INC., New York.
11. Hofstadter, D.R. (2025), *Gedel, Esher, Bakh. Vichne zolote pletyvo* [*Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*], trans. from English H. Ihlina, BookChef, Kyiv [in Ukrainian].
12. Horovitsz, D.L. (2004), *Mizhetnichni konflikty (Z novoiu peredmovoiu)* [*Ethnic Groups in Conflict (With a new preface)*], trans. from English O. Kivshyk, Karavela, Kharkiv [in Ukrainian].
13. Hrytsak, Ya. (2021), *Podolaty mynule: hlobalna istoriia Ukrainy* [*Overcoming the past: a global history of Ukraine*], Portal, Kyiv [in Ukrainian].
14. Hrytsak, Ya. (2024), *Narys istorii Ukrainy. Formuvannia modernoi natsii XIX–XX stolittia* [*A Sketch of the History of Ukraine. The Formation of a Modern Nation in the 19th–20th Centuries*], Yakaboo Publishing, Kyiv [in Ukrainian].
15. Hud, B. (2018), *Z istorii etnosotsialnykh konfliktiv. Ukraintsi y poliaky na Naddnyprianshchyni, Volyni y u Skhidnii Halychyni v 19 – pershi polovyni 20 st.* [*Ukraińcy i Polacy na Naddnieprzu, Wołyniu i w Galicji Wschodniej w XIX i pierwszej połowie XX wieku*], translated from Polish by A. Pavlyshyna, Akta, Kharkiv [in Ukrainian].
16. Hulai, V. (2011), *Mizhetnichna komunikatsiia v Zakhidnii Ukraini u roky Druhoi svitovoi viiny* [*Interethnic Communication in Western Ukraine during the Second World War*], Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki, Lviv [in Ukrainian].
17. Hunczak T. (Ed.) (1983), *Ukraine und Poland in Documents 1918–1922*, Part II, Shevchenko Scientific Society, New York – Paris – Sydney – Toronto.
18. Iliushyn, I. (2003), *Volynska trahediia 1943–1944 rr.* [*The Volyn Tragedy of 1943–1944*], Instytut istorii Ukrainy, Kyiv [in Ukrainian].
19. Kabachii, R. (2019), *Vyhnyly na stepy. Deportatsiia ukraintsiv iz Polshchi na Pivden Ukrainy v 1944–1946 rr.* [*Expelled to the Steppes. Deportation of Ukrainians from Poland to Southern Ukraine in 1944–1946*], Liuta sprava, Kyiv [in Ukrainian].
20. Kantorowicz, E.H. (2016), *The King's Two Bodies. A study in Mediaeval Political Theology, With a new introduction by Conrad Leyser*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.

21. Kosyk, V. (1992), *Ukraina pid chas Druhoi svitovoi viiny 1938–1945* [Ukraine during World War II 1938–1945], trans. from French R. Osadchuk, Kyiv – Paris – New York – Toronto [in Ukrainian].
22. Kosyk, V. (Ed) (1999; 2000), *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv* [Ukraine in the World War II in Documents. Collection of German archival materials], T. 3 (1942–1943); T. 4 (1944–1945), Lvivskiy natsionalnyi universyten imeni Ivana Franka, Lviv [in Ukrainian].
23. Labatut, B. (2025), *MANIAC* [The MANIAC], trans. from English Yu. Kostiuk, Laboratoriia, Kyiv [in Ukrainian].
24. Levi-Stros, K. (2000), *Strukturna antropolohiia* [Anthropologie structurale], trans. from French Z. Borysiuk, Osnovy, Kyiv [in Ukrainian].
25. Liber, Yu. (2019), *Totalni viiny. Tvorennia modernoi Ukrainy v 1914–1954 rokakh* [Total Wars and the Making of Modern Ukraine, 1914–1954], trans. from English A. Deineky, Vivat, Kharkiv [in Ukrainian].
26. Makar, Yu., Hornyi, M., Makar, V. and Saliuk, A. (2011), *Vid deportatsii do deportatsii. Suspilno-politychne zhyttia kholmsko-pidliaskykh ukraintsiv (1915–1947); Doslidzhennia. Spohady. Dokumenty, T. 1: Doslidzhennia* [From Deportation to Deportation: The Social and Political Life of the Ukrainians of the Kholm and Pidliashshia Regions (1915–1947); Research, Memoirs, Documents, Vol. 1: Research], Bukrek, Chernivtsi [in Ukrainian].
27. Mesquita, B.B. de (2025), *Vynaidennia vlady. Koroli, papy i rozkvit Zakhodu* [The Invention of Power: Popes, Kings, and the Birth of the West], trans. from English K. Dysa, Laboratoriia, Kyiv [in Ukrainian].
28. Misiło, Ye. (Ed) (1997), *Aksiia «Visla». Dokumenty* [Akcja “Visla”. Dokumenty], translated from Polish I. Svarnyk, Lviv – New-York [in Ukrainian].
29. Monolatii, I. (2010), *Razom, ale maizhe okremo. Vzaiemodiia etnopolitychnykh aktoriv na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 1867–1914 rr.* [Together, but Almost Apart. Interaction of Ethnopolitical Actors in Western Ukrainian Lands in 1867–1914], Lileia-NV, Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
30. Monolatii, I. (2020), *W Europie, obok Europy, dzięki Europie. Dylematy historii, polityki i bezpieczeństwa Ukrainy*, Mazowiecka uczelnia publiczna w Płocku, Płock.
31. Monolatii, I. (2025), “Suchasni mizhdystyplinarni pidkhody u vyvchenni voienno-politychnykh konfliktiv (Na prykladi ukrainsko-polskoi viiny 1918–1919 rr.)” [Modern Interdisciplinary Approaches to the Study of Military and Political Conflict (The Case of the Ukrainian-Polish War of 1918–1919)], *Modern Historical and Political Issues*, Tom 51, pp. 110–123, <https://doi.org/10.31861/mhpi2025.51.110-123> [in Ukrainian].
32. Motyka, G. (2013), *Vid Volynskoi ryzanyny do operatsii «Visla». Polsko-ukrainskyi konflikt 1943–1947 rr.* [Od rzezi wołyńskiej do akcji „Wisła”. Konflikt polsko-ukraiński 1943–1947], translated from Polish A. Pavlyshyna, Dukh i Litera, Kyiv [in Ukrainian].
33. Neumann, J. and Morgenstern, O. (1953), *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, Princeton.
34. Patryliak, I. (2024), *Peremoha abo smert! Ukrainskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960 rokakh* [Victory or Death! The Ukrainian Liberation Movement in 1939–1960], Klub Simeinoho Dozwillia, Kharkiv [in Ukrainian].
35. Plokhy, S. (2015), *The Gates of Europe. A History of Ukraine*, Penguin, London.
36. Shakespeare, W. (1985), *Tvory v shesty tomakh* [Works in Six Volumes] Volume 3, trans. from English V. Ruzhytskoho, Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
37. Snyder, T. (2016), *Peretvorennia natsii. Polshcha, Ukraina, Lytva, Bilorus 1569–1999* [The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999] Vyd. 2-e; trans. from English A. Kotenko, O. Nadtocka, Dukh i Litera, Kyiv [in Ukrainian].
38. Snyder, T. (2023), *Narysy taiemnoi viiny. Polskyi khudozhnyk na sluzhbi vyzvolennia Radianskoi Ukrainy* [Sketches from a Secret War: A Polish Artist's Mission to Liberate Soviet Ukraine], trans. from English P. Hrytsaka, TAO, Kyiv [in Ukrainian].
39. Snyder, T. (2025), *Kryvavi zemli. Yevropa mizh Hitlerom i Stalinom* [Bloodlands: Europe Between Hitler and Stalin], trans. from English Yu. Semeniuk, Lokal’na Istoria, Lviv [in Ukrainian].

40. Snyder, T. (2026), *Chorna zemlia. Holokost yak istoriia i zasterezhennia* [*Black Earth: The Holocaust as History and Warning*], trans. from English Yu. Semeniuk, Lokal'na Istoria, Lviv [in Ukrainian].
41. Sowa, J. (2011), *Fantomowe ciało króla. Peryferyne zmagania z nowoczesną formą*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
42. Szporluk, R. (2016), *Formuvannia modernykh natsii: Ukraina – Rosiia – Polshcha* [*The Formation of Modern Nations: Ukraine – Russia – Poland*], trans. from English H. Kasianova, M. Klymchuka, M. Riabchuka, D. Matiash, Kh. Chushaak, Dukh i Litera, Kyiv [in Ukrainian].
43. Tsependa, I. (2009), *Ukrainsko-polski vidnosyny 40-50-kh rr. 20 stolittia: etnopolitychnyi analiz* [*Ukrainian-Polish Relations in the 1940s and 1950s: Ethnopolitical Analysis*], IPIEND im. I.F.Kurasa, Kyiv [in Ukrainian].
44. Ulam, S.M. (2021), *Pryhody matematyka* [*Adventures of a Mathematician*], trans. from English H. Leliv, Litopys, Lviv [in Ukrainian].
45. Viatrovych, V. (2011a), *Druha polsko-ukrainska viina. 1942–1947 rr.* [*The Second Polish-Ukrainian War. 1942–1947*], Vydavnychiy dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, Kyiv [in Ukrainian].
46. Viatrovych, V. (Ed) (2011b), *Polsko-ukrainski stosunky v 1942–1947 rokakh u dokumentakh OUN ta UPA: u 2 t.* [*Polish-Ukrainian relations in 1942–1947 in documents of the OUN and UPA: in 2 vols*], T. 1. Viina pid chas viiny. 1942–1945 [Vol. 1. War during the war. 1942–1945]; T. 2. Viina pislia viiny. 1945–1947 [Vol. 2. War after the war. 1945–1947], Tsentr doslidzhen vyzvolnoho rukhu, Lviv [in Ukrainian].

Стаття надійшла / Received: 16.02.2026

Схвалено / Accepted: 15.06.2026

Опубліковано / Published: 30.06.2026